

במחברת. לבדוק אם מי מהיהודים "שלו" לא התחכם וחתם במחברת מראש, כדי שיוכל לישון עוד שעה בשבת. "שכן ידוע שהיהודים אוהבים לישון בשבת", אמר הגרמני. הנפח עמד רגוע ושל. אך שניידר ה"בריגדיר", היה חיוור כסיד וכל גופו רעד מפחד, עיניו עקבו בדריכות אחרי מפקד-המחנה. לבסוף הניח המפקד את המחברת ויצא. מעשה-הנס, לא הבחין בחתימתו של הנפח. כך ניצחה קדושה השבת את הטומאה והרשע, והנפח לא חתם לא בשבת זו ולא בשבתות הבאות^{24: 25: 26}.

"במתיבתא דרקי' תקבע ההלכה"

במלים לא ניתן לתאר, את הסבל והמצוקות, הבלתי-רגילים, במחנה-התופת, שואנינגן. אך למרות כל המצוקות והצרות שירדו עלינו בצרורות ובסיטונות, נתגלו בין האסירים מעשים של שאר-רוח ומסירות-נפש, כדי להימנע, ככל הניתן, מחילול-שבת. כך למשל, היו בינינו בחורים ואברכים חסידיים שבשבת השתדלו לעשות עבודתם ע"י "שינוי", בצורה שונה מאשר בימי החול. גצל פרלמן למשל, נהפך בשבת ל"איטר". כל העבודות ביצע בידו השמאלית. לייבל בירנצווייג מלאסק, כך את ידו הימנית במטפחת, כאילו יש לו פצע ביד. אך היו גם כאלה שעשו את ה"שינוי" בשבת בצורה מאוד "מקורית": בסחיבת פסיה-ברזל הכבדים, במקום ללכת עם הפנים קדימה - הם הלכו קדימה עם הגב... ה"שינוי" הזה עורר בקרב האסירים לא רק גיחוך, אלא שהיה בכך משום סכנת-נפשות. שוחחתי על הבעיה עם ר' ראובן-ישראל קוט - שהיה מוחזק בעינינו כתלמיד-חכם מובהק. שאלתי אותו: כלום יש בכלל מקום לכל מיני "שינויים", שכל אחד עושה לפי הבנתו? הלא אנחנו אנוסים לחלל את השבת. אז מה זה כבר משנה, אם אנחנו עושים את המלאכה בצורה זו או אחרת? בפרט כשבחלק מן ה"שינויים" יש סכנת-חיים? ר' ראובן-ישראל לא השיב לי על שאלתי על המקום, אלא רק כעבור ימים אחדים. כנראה רצה ללבן ולברר את השאלה בינו לבין-עצמו. וכך הוא אמר לי, כעבור כמה ימים: בוודאי שאין כל מקום ל"שינוי" כזה העשוי לסכן משהו, כולל את זה העושה אותו. לא בשבת ולא בחול. אך אם אתה שואל אותי, אם בכלל יש הגיון לעשות "שינוי" בשבת? כי הרי ממילא אנו אנוסים לחלל את השבת, אם כן מה הועילו חכמים בתקנתן? לדעתי, יש בהחלט מקום ל"שינוי" כלשהו, כדי שלא נשכח את קדושת השבת. יתכן, הוסיף ר' ראובן-ישראל, ש"שאלה" כזו טרם נשאלה מעולם, ואין עליה תשובה. ואנו כאן במחנה שוואנינגן, מחדשים וקובעים הלכה, לפיה יפסקו במתיבתא דרקי', לפי שאנו נוהגים כאן בשוואנינגן²⁷.

ניצלו בזכות קדושת השבת

"מספר שמואל בורנשטיין, המכונה "שמואל-לוקובר", שהיה "קומנדאנט" של בחורי חסידי גור: "בעת הגירושים הגדולים מלודז', בשנת ההשמדה הנוראה של תש"ב. רומקובסקי הבטיח, שהאנשים נשלחים לעבודה. ולבסוף הגיעו כל המשלוחים למחנה-ההשמדה, חלמנו. מחנה ראשון בפולין להשמדת יהודים. אחדים מבין טובי האברכים והבחורים שלנו קיבלו מהיודנראט "הזמנות", להתייצב במקום הריכוז של המשלוחים, בכלא "צרניצקיגו". ברגע האחרון, לפני יציאת המשלוח, התעורר שמואל לוקובר

ואמר: "הלא יוצא לנו לנסוע לעבודה זו בשבת. למה לנו לחלל את השבת? מוטב לנו לברוח מכאן ולהשאיר את התרמילים. וכך היה. האנשים ברחו מיד והסתלקו, שלא לחלל את שבת קודש. מאוחר יותר, לאחר יציאת המשלוח - משנפגשו כולנו יחד, החלפנו כיכר-לחם בבקבוק יי"ש ושתינו "לחיים". כדי לציין את הנס הגדול שאירע לנו²⁸.

"שיעור" מיוחד - על קדושת השבת

ידידי הטוב, הרב קלמן פרבר ז"ל, היה מספר בחדר עליון. חן מיוחד היה ל"סיפורים" שלו. בכל "סיפור" היה משולב מוסר-השכל. היה לו זכרון פנומנלי. זכר, לא רק את האיש והאירוע בו השתתף, אלא גם זכר כל פרט ולו השולי ביותר. במשך השנים שהיינו פעילים באגודת "זכור", הצטברו אצלי הרבה סיפורי-הוד, על קידוש-השם ומסירות-נפש, אשר חלק מהם פורסמתי בשנים-עשר הכרכים של "זכור", אותם ערכתי. להלן סיפור על אחד מגבורי-הרוח, שמסר נפשו על קדושת-השבת: הכרתי אותו, את הרב מיכאל סוראסקי - מתחיל ר' קלמן את הסיפור, עוד משנת 1940. יחד עם חותנו הר' שמריהו שרמן הי"ד, מנהיג "תפארת-בחורים", היינו מארגנים את ה"ארטל" למען שמירת השבת בוויילנא. הייתי גם פוגש אותו ב"בית-המדרש של שאולקה" ב"שיעור" בישיבה. גורלו, של ר' מיכאל סוראסקי, היה מר ועצוב. חצי שנה אחרי נשואיו, נחטפה אשתו ומשפחתה בפרובוקציה של ה"דייטשע-גאס". הוא במקרה נשאר ללון, אותו לילה, בחוץ וניצל. את חותנו, ר' שמריהו ["שמערעלע"], לקחו ה"כאפונעס" בי"ז בתמוז תש"א, מביתו באמתלא של תרמית, שילך להעיד לפני השלטונות על בחורי ישראל, שלא היה להם כל שייכות ל"קומסומול". הוא בעצמו, ר' מיכאל סוראסקי בא לוויילנא, כפליט-חרב מסביבת ביאליסטוק. היה חניך ישיבת נוברדוק. גבו הישר התכופף מזה זמן רב. עיניו מורדות למטה. ורק בדברו אתך היה מיישר את מבטו. בעיניו העמוקות היה יורד לתוך עמקי לבך. היה בעל רגש עצום ולב חם ונבון. לבושו היה נקי ומהודר, לא נמצא רבב בבגדיו. הכל תפור ונקי. הכל הוא עשה בעצמו במו ידיו. גם כיבוס בגדיו והכנת אוכל. בלכתו לעבודה הוא סחב על גבו ארגז-זגגים, ובתוכו מחבוא נסתר, שם היה מאחסן לחם, תפוחי-אדמה, ולעתים רחוקות גם ביצים וגבינה. מצרכים שהיה קונה מחוץ לגיטו ומבריה אותם לגיטו. מזה היה מתפרנס. היה לו חוג ידידים ומכרים עניים ביותר שהיה תומך בהם. הוא השתתף ונשא בעול סיבלם. ומפתו הדלה והצנומה היה גם מפריש ותומך בהם.

ב"גדוד החמישי" הוא עבד בתור חוטב-עצים. בכל יום היה מכין כמות עצים להסקה למטבחים ולחדרי-האמבטיה בקסרקטין. העבודה היתה מאוד קשה. הוא עבד כל היום בחוץ, בקור, בשלג ובגשם. עליו היה לבצע את ניסור וחטיבת העצים. אבל אין-ברירה, כאן הוא קיבל את תעודתו, ["תעודת החיים"]. ידידיו שעבדו יחד אותו והכירו אותו, העריצו את יושרו וצניעותו כלפי אלוקים ואדם. חייו והתנהגותו היו מסכת של מוסר צרוף. לא עשה דבר, גדול או קטן, מבלי לשקול מקודם את הדבר מבחינה הלכותית ומוסרית. האם הדבר מותר, או אסור לפי הדין. ואם בכלל הדבר רצוי מבחינה מוסרית.

על עבודתו של ר' מיכאל היה ממונה חייל גרמני ששמר עליו כל היום, והאיץ בו לחטוב את כמות העצים וסחיבתם פנימה, לתוך החדרים בקסרקטין. בשבת, נאלץ ר' מיכאל לבצע את עבודתו היומית כפליים מאשר ביום-עבודה רגיל: לספק כמות העצים הנדרשת לגרמנים ליום השבת, וגם להכין להם כמות עצים מספקת ליום ראשון. שכן ביום ראשון לא עבדנו. ר' מיכאל מאוד התלבט בענין השבת. לפעמים העמיד פני "חולה", וכלל לא בא לעבודה. אבל הממונים, הגרמנים והיהודים, היתרו בו, שלא יחזור על ה"מנהג" הזה. וההתראות היו ידועות יפה לחכימא. תמיד השתדל ר' מיכאל ודאג לצמצם, במידת-האפשר את עבודתו בשבת. "טוב - היה אומר - נו, אנוס אנכי. אבל סוף-סוף אין לי שיעור מדויק איזו כמות עצים עלי להכין. ואם-כן - המשיך בהגיגה-ההתלבטות - יתכן שלפעמים אני מכין יותר עצים מהנדרש. ועל זה אינני אנוס, והדבר אסור לפי הדין?" ככה היה מצטער בשבתות.

שבת אחת לא בא הגרמני ששמר עליו. ור' מיכאל עשה חשבון בנפשו: הפעם בוודאי שאינני אנוס, ובדין אסור הדבר עלי. ולא הכין כלל את כמות העצים הנדרשת ליום ראשון. והגרמנים, שבאו ביום ראשון לעבודתם, סבלו מקור - מכיוון שהיו רגילים להסיק את התנורים בחורף, יומם ולילה - אי לכך נאלצו, הרשעים בעצמם "לחלל" את יום חגם ולצאת החוצה ובמזידיהם לבקע ולחטוב את העצים הנדרשים להם להסקה. הם קיללו את היהודי הארור שלא הכין להם עצי-הסקה. גדול היה רוגזם וקיצפם. ביום שני בבוקר. מיד בבוא הפועלים היהודים, עצרו הגרמנים את ר' מיכאל. את מכות-הרצח שקיבל ב-במקום לא קשה לתאר. מעשה נסים שלא הרגו אותו. במשך כל היום נאלץ היה ר' מיכאל לעבוד שעות רצופות בקור האיום, בלי הרף ומבלי לקבל אפילו לגימת-מים. בערב חזר על עצמו ה"שיעור" ב"מסכת-מכות". למשך הלילה הכניסו אותו לצינוק, מבלי לקבל אוכל. ביום ג', שוב הוא המשיך בעבודת-הפרך במשך כל היום עד הלילה. בערב, לפני שובו לגיטו הזהירו אותו הגרמנים, בבחינת מודעה ואתראה אחרונה, אם מקרה כזה יחזור על עצמו, ידונו אותו בתור "מחבל במאמץ המלחמתי של הרייך". כשחזרנו לגיטו הלכתי לידו. קשה היה להכיר. פניו היו כחולים ונפוחים מרוב המכות שספג. עיניו היו מוצפות דם. גוו הכפוף שח עוד יותר. שאלתי אותו לשלומו. והוא, עיניו נצנצו מרוב חדודה ושמחה. ובקול שקט ובוטח שח לי: "זמן רב לא למדתי 'שיעור' מוסר בעיון ובהתלהבות שכזאת, כמו בלילה בו הייתי אסיר בצינוק. בשנים כתיקנן - המשיך ר' מיכאל - לו יכולנו, אנו בני ישיבת "בית-יוסף" דנוברדוק לקבל לקח כזה. מי יודע כמה ומה היינו

ישיבת "בית-יוסף" המרכזית בביאליסטוק

מוכנים לתת תמורתו ואילו לי זימן השי"ת ליהי' "שיעור" חנים איך-כסף. אז מדוע לא אהיה חדור שמחה? מי יודע ומסוגל להרגיש את ההנאה והסיפוק של קבלת מכות על מניעת חילול-שבת קודש? ואולי זהו הענין של "מדושני עונג", האמור בשבת? אבל - המשיך ר' מיכאל בדבריו בדאגה - איך אצליח שוב לצמצם את חילול השבת אי"ה בשבת הבאה, שלא ישאר אף גזיר-עץ, אף כפיס-עץ? זה הדבר המדאיג אותי יותר מכל", סיים את דבריו. כזו היתה דמותו של יהודי קדוש וטהור, ר' מיכאל סוראסקי הי"ד²⁹.

הח"ח 1234567

על קדושת השבת והמועדות

חסידים ואנשי מעשה מרדו בפועל נגד גזרת הגרמנים לחלל את השבת. למרות כל הגזרות והעונשים החמורים והאכזריים, המשיכו להתפלל בציבור, ובמיוחד בימי השבת, החג והמועד. לבשו את בגדי השבת המסורתיים כפי שהיו רגילים. יהודים קדושים אלה, לא ראו בכך ביטוי של קיצוניות. אלא דבר המתחייב מתוך ההלכה. ידידי המנוח, הרב שמשון מיימון ז"ל סיפר לי עובדה מעניינת: בפורים שנת תש"ב, הוא פגש את סבי הצדיק, הר"ר אריה-צבי אייבשיץ הי"ד, בפיוטרקוב, כשהוא לבוש בבגדי-השבת החסידיים והולך להתפלל, ב"מנין" המחתרתי, ולשמוע את קריאת המגילה. כשפגש אותו הרב מיימון, הוכה בתדהמה, והעיר לו על הסיכון הרב שבדבר הלבוש. וסבי הקדוש השיב לו: "ובלי בגדי השבת אין חיינו הפקר? " וסבי הצביע לו על מאמר חז"ל במסכת סנהדרין, דף ע"ד, נאמר: "בשעת גזרת השמד יהרג ואל יעבור. גם על מצוה קלה, אפילו על ערקתא דמסאנא", [צורת קשירת שרוכי-הנעל]. רש"י ז"ל במקום מסביר את ההגיון שבדבר: מכיוון שהשלטון רוצה להטיל מורך לב על היהודים - ועל דבר כזה חייב היהודי לגלות התנגדות של מסירות-נפש. זו היתה השקפת-עולמו של סבי הקדוש הי"ד: הלבוש היהודי, שהוא כצנינים בעיני הגרמנים, משום שהוא יהודי-מקורי, לכן חייבים להתנגד ולגלות עבור זה מסירות-נפש³⁰.

מת על קדושת השבת

הנה לפנינו טיפוס של יהודי חסידי, שאינו מוכן להשלים עם גזרת שלטון הרשע שאסר עלינו לשמור על צביונה וקדושתה של השבת: "בראשית 1940 רצח גרמני, איש-גיסטאפו בצורה אכזרית את אחד מיהודי צ'חאנוב. היה זה ר' אברהם-אהרן קלמאן. יהודי אדוק. לפני המלחמה היה "המשגיח" על ביה"ס "תלמוד תורה". פעל רבות בשדה החינוך. אברהם-אהרן קלמאן ריכז את כל המלמדים בעיר. ותחת השגחתו למדו כל ילדי העיר, עשירים ועניים כאחד. הוא גם דאג לספק את צרכי העניים עוברי-אורח בעיר. סיפק להם אוכל ולינה. הוא גם דאג לאסירים בכלא, שיקבלו אוכל כשר ומזון רוחני, ספר למשל, דתי או חילוני.

בשנה הראשונה של שנת 1940, שבת אחת השכם בבוקר יצא אברהם-אהרן מביתו, כשהוא לבוש בקאפוטת-המשי החסידית של שבת ובכובע-הקטיפה, כפי שהיה רגיל ללבוש מאז ומתמיד. אך פתח אברהם-אהרן את הפשפש לעבר רחוב הרוקחים,

כדי לראות אם ניתן לצאת בביטחה לרחוב. אז בדיוק הגיע מולו איש גיטאפו שקרא לו. אברהם-אהרן נבהל מאוד ונסוג חזרה לעבר דירתו. הגרמני רץ אחריו וירה בו ליד פתח-ביתו. וכך כשהוא לבוש בבגדי השבת, הביאו אותו לקבר-ישראל³¹.

ידידי המנוח, ד"ר הלל זיידמן, מציין ביומנו מימי החורבן, עובדות, איך שיהודים גילו מסירות-נפש גדולה לשמור על קדשי ישראל, ובמיוחד על השבת: "כדאי לציין עובדה שהכל מודים בה: היהודים הדתיים עמדו בנסיונות מסוימים, יותר מאחרים. הם נלחמים על חייהם ורוצים להציל את נפשם. אבל הם מצטיינים בשתיים: ראשית-כל הם מחזיקים את ה"אנכי" שלהם. הם נעשו סנדלרים וחולצים מסמרים ממגפי הגרמנים, אבל מניחים בכל יום טלית ותפלין, מתפללים ושומרים על השבת. וכל זה במסירות-נפש ותוך סכנה עצומה. מוסרים לי: פרחי החסידים הובאו לכיכר-הגירוש, ["אומשלאגפלאץ"], בשבת עם חשכה. ביניהם נמצאו ידידי, שלמה גפן, יצחק אייזר, ד"ר אהרן לנגלבן, מזכיר אגודת הרבנים, מרדכי לנגר, מביליץ. ישראל אייזנברג, דוד שפרן. הם נמצאים שם לפני ההובלה לטרבלינקי. אחד מהם מוציא פרוסת-לחם וקצת מים. הם נוטלים ידיהם ואוכלים "סעודה שלישית". שרים "אתקנא סעודתא" ו"השם רועי לא אחסר" - והם שרויים בעולמות אחרים. שנית: יהודים אדוקים רוצים להציל נפשם בדיוק כמו האחרים. אך תמיד זוכרים את הכלל: "מאי חזית דדמך דידך סומק טפי" [מנין לך שדמך אתה, כלומר חיך, יותר אדום משל הזולת]. גם במחנות השונים, באושוויץ, בוכנוואלד, ברגן-בלזן. היתה התנהגות האדוקים הגונה. לעתים קרובות גילו מסירות-נפש להצלת האחרים. ביחוד מהללים את המעשים הטובים של המורות והתלמידות של "בית-יעקב"³².

גם ידידי המנוח, הסופר ר' משה פראגר, מביא המון עובדות וסיפורים של מסירות-נפש על קדושת השבת: "גם אנחנו אנשי חברת המברשתנים חרדנו לשמירת השבת ולקיום מצוות התורה. בתנאים קשים שלא יתוארו כלל. הגרמנים קבעו לנו מיכסה של תוצרת לשבוע. אז הזדרזנו להשלים את המיכסה בששת ימי המעשה, כדי שבשבת-קודש נוכל לשבות, להעמיד-פנים כאילו אנו "עובדים" במלוא המרץ. אך למעשה לא עשינו כלום. רק במקרה של ביקורת-פתע, הפעלנו את המכונות בגלל הסכנה של פיקוח-נפש. אף סידרנו שיעור בציבור של "דף-היומי". בתוך התיבה לאריות המברשות הסתרנו גמרא'לה קטנה הוצאת "חורב", ליד השלחן שלידו תפרנו את המברשות. בראש ישב ה"מגיד שיעור" שהקריא את דף הגמרא באזני כולם"³³.

"זאת נחמתי"...

שוב דוגמה-אישית ויזמה-אישית, איך להימנע מחילול-השבת: "בקרונות הדחוסים של "המאושרים", שנבחרו בינתיים לעבדות, מתוך אלפים שמויינו בזדונסקה-וולה, ונשלחו למוות בחלמנו, הובילו אותנו לגיטור-לודז'. לעינינו נחנקו וגועזו אנשים רבים. הצמאון היה ללא-נשוא. התגברתי על תחושת המחנק והעלפון, ובשארית כוחותי התפללתי תפילת "מעריב". אותה שעה נראה לי כאילו זו שעת האחרונה. סוף-סוף הגענו להשפלות, העינויים והייסורים שטעמנו עם כניסתנו לגיטור-לודז'. על-

אף חדירו בנו ספיקות קשים ומרים בלב, שחתרו תחת יסודות האמונה באלוקי ישראל, תורת ישראל ועם ישראל - אמונתנו לא נפגמה כלל ועיקר. ולכן לאחר שנתקבלתי לעבודה בנגריה, פניתי אל מנהל-העבודה וביקשתי שישחרר אותי מן העבודה בשבתות. הלה הסתכל עלי כעל אדם שדעתו ניטרפה עליו ח"ו. אך משעמדתי על דעתי, היפנה אותי אל המנהל הראשי וזה, פטרני במנדט-ראש ולא גער בי במיוחד. תגובה פשוטה זו של המנכ"ל הספיקה למנהל שלי, שירשה לי על שמירת-שבת. אך הזהיר אותי להישמר מביקורת הגרמנים. בהיותי יחד עם אחי, עודדנו אחד את השני מספר פעמים נתפסנו ב"אקציות". ואז קפצנו מהמכונית והצלחנו להינצל. במשך השנתיים [תקופת שהותי בגיטו-לודז'], שמרתי על כשרות. הצלחנו אפילו לסדר סוכה בעלית-הגג של בית מרוחק³⁴.

ה"למד-ונוניק"

שוב, על התנהגותו המיוחדת של יהודי בודד, לכבודה של שבת-המלכה. בכמה הערכה ויראת-הכבוד מתיחסים אליו חבריו-לסבל במחנה-פלאשוב. ר' שלמה יאמה בא ממחנה-הריכוז פרוקוצ'ים, שהיה מסונף לפלאשוב. הוא היה אתנו, יחד, עם קומץ הקטן של היהודים ממייכוב. אני סבור שאף אחד מניצולי המחנה לא ישכח באיזו התלהבות של קדושה ותמימות הכין היהודי היקר הזה את קבלת-השבת. בתנאים הקשים שלא יתוארו כלל. בליל ששי, התאספו כמעט כל האסירים מהצריפים הסמוכים, בצריפו של ר' שלמה יאמה. כשהוא עומד ליד שני נרות קטנים דולקים. [אינני יודע באיזו דרך-פלא ובאיזה מאמצים השיג אותם] ומקבל את השבת. אנשים באו לצריפו לשאוב עידוד רוחני לשבוע הבא ולימים הבאים. במשך שבוע העבודה, השתדל ר' שלמה יאמה לעזור ולסייע ככל האפשר, לאסירים אחרים הסובלים יותר ממנו. בגלל מעשיו הטובים נהפך ר' שלמה יאמה במחנה לסמל של "נסתר", או אחד מל"ו הצדיקים, כפי שכינו אותו במחנה³⁵.

למען קדושת השבת

בתופעה מופלאה זו, של מס"נ למען קדושת השבת, אנו נתקלים בכל אתר ואתר, בגיטאות ובמחנות התופת, גם יו"ר ה"אלטסטנראט" בקובנה מעיד ביומנו, על התופעה המופלאה של מסירות-נפש למען קדושת השבת: "היו בגיטו קובנה אנשים אשר עבדו בשארית כוחותיהם זמן נוסף בימי חול, כדי שלא לחלל את השבת, ולהיות פטורים מעבודת-הכפייה בשבת. משום כך הפסידו בשבת את הזכות לקבל מנה נוספת של מזון, שהיתה כה נחוצה וחיונית לכל יהודי בגיטו. שומרי השבת שב"בתי-המלאכה" הגדולים לא עבדו בשבת. במקום לעבור בשבת, עבדו ביום ראשון. היו גם אנשים רבים בגיטו-קובנה - בעיקר רבנים, בני-ישיבה ואחרים - אשר קיבלו על עצמם את המצוקה הנוראה ולא אכלו מזון טרף³⁶."

תחושה זו, של חרדה על שמירת-השבת, היתה נפוצה בפולין כמו בליטא. מספר י"ל מאנילה: "לאחר שמניתי את כל הנימוקים שלי - בזכות היציאה לעבודת-הכפייה - נוכחתי לדעת מה מעלת גבורת-רוחם של הבחורים הללו. הוא משיב לי בתמיהה גדולה: הרי באותו "יולאג" [יודן-לאגער], מאלצים לחלל את השבת. ואי-אפשר כלל להיזהר בכשרות... ואם חלילה לחלל את השבת, מוטב לי להישאר כאן בגיטו וללכת יחד עם כל היהודים על קידוש-השם". ממשיך ומספר שמעלקי ליפשיץ, "בכל ליל-שבת סעדנו ביחד כנהוג. ועסקנו בתורה ובחסידות. אבל ידענו שבגיטו [קראקא], כבר השתרר תודור-ובוהו. בבוקר הופיעו בגיטו מודעות כי גיטו "אלף" יגורש היום, וגיטו "בית" יגורש מחר. במרתף החסידי הוחלט לתת לכל אחד יד-חופשית... רצינו ללכת לטבול במקוה בגיטו, שעדיין התקיים. אחד הבחורים חיפש קשר אל הפרטיזנים הפולנים. הוא אמר כי אצל הפרטיזנים תהיה לנו האפשרות שנוכל לשמור על השבת. אולם מקשר הזה לא יצא שם דבר לפועל. אל המחנה בפלאשוב לא רצה הבחור להצטרף, "לא נוצרתי כדי לעבוד אצל הגרמנים. אני, רק לעבוד את הבורא זה עסקי", כך הכריזו יאנקל גפן. וכולם הסכימו לדבריו.

ליפשיץ ממשיך לספר: "כל האסירים במחנה, לעגו לי. אמרו, "למה להרוג עצמך עבור הגרמנים הרשעים? אבל אני בשלי. עשיתי הכל בדייקנות. הקפדתי שכל דבר היוצא מתחת-ידי יהיה מתוקן. המשגיחים הגרמנים דווקא הבחינו בכך ושיבחו אותי, ש"תלמודיסט" כמוני הוא פועל חרוץ. כל זה עשיתי מתוך מחשבה תחילה, שביום השבת אוכל להחמק ממלאכות האסורות בשבת. המצאתי כל מיני תחבולות. ואכן בגלל זה שהיה לי "שם טוב" ו"אשראי" גדול אצל הגרמנים כפועל טוב, יכולתי להרשות עצמי "להתירש" קצת לשם שמירת-שבת. זכותה של שבת-קודש עמדה לי. זכות זו היתה כפולה. כי בכל שבת נזחרתי מאוד בכל פעולה ומעשה. ויחד עם זה הרהרתי בדברי תורה, היינו בדיני והלכות שבת. כשעבדתי, למשל בחפירת ביצורים בשבת, התלוננתי כי ידי נתאמצה ולא אוכל לחפור את האדמה באת. אולם, אמרתי למשגיחים הגרמנים, אני מוכן לדחוף את הקרונות. וכאשר הוטל עלי לעבוד בשבת בריתון, הצגתי את ידי "הפצועה", וביקשתי לאפשר לי לעבוד לא בריתון שהיא מלאכה-דאורייתא, אלא במיון צינורות המושלכים בערימות, שהיא רק "מוקצה", מלאכה דרבנן. זכותה של שבת עמדה לי בכל שעת-סכנה"³⁷.

שוב עדות נוספת מגיטו-קראשניק, על הדביקות היהודית לשמירת השבת: "אחרי פלישת הגרמנים כבר לא ניתן היה להתפלל בבית-המדרש. אולם יהודים המשיכו להתפלל בציבור בדירות פרטיות. במיוחד יהודים קשישים, שהתאספו וערכו מנינים. שבת אחת ניגשתי להתפלל בציבור אצל ר' פרץ גולדברג הי"ד. בדרך נעצרתי בידי גרמני שסחב אותי אל כיכר-השוק, שם כבר היו הרבה יהודים, נחטפים כמוני. עוד הייתי לבוש בבגדי השבת, בחלוק-משי חסידי. בקושי הצלחתי להחליף וללבוש בגדי-חול. הובילו אותנו לתחנת-הרכבת. עבדנו במשך כל יום השבת בפריקת פחם. הייתי אז כל כך נאיבי וחשבתי בלבי: מה הגרמנים האלה חושבים להם? הלא זו "שבת ראש-חודש" ועלינו חובה לומר "הלל"? ובכן לאן הם מובילים אותנו? באותה שבת טעמנו

לראשונה טעמן של מכות־רצח גרמניות. אך מסתבר שבשבילנו הגיהנום הגרמני רק התחיל³⁸.

גם ברכבת־הגירוש שמרו על השבת, יהודים שגורשו מתחומי רומניה לטרנסניסטרה הקפידו לשמור על השבת. "והנה אנחנו נוסעים לטרנסניסטרה. אסור לנו לבכות, ולא בוכים. במקום לבכות ולשפוך נחלי־דמעות, פורצת שירה אדירה: "השיבנו אליך השם ונשובה... השיבנו אליך השם". שירה במקום בכי ואנחות. המסע זו. לאט־לאט עוברת הרכבת ליד אלה שנשארו במקום. הם עומדים שקועים במחשבותיהם. אנשים חושבים על העתיד, חושבים ודואגים איך להמשיך הלאה. אנשים מתכננים תכניות כיצד לעזור ולהגיש סעד, איך להציל את הזולת. לעשות משהו, להתאסף ולהתארגן כולם ביחד. ובפנים, בתוך קרונות־הרכבת הלב בוכה במסתרים. מי נשאר? היום ערב־שבת. השמש יורדת ושוקעת במערב. אנשים מתכננים לקבל את ה"שבת־מלכתא". נעמדים לתפילת "קבלת שבת". יהודים עומדים בתוך הקרונות ושרים זמירות השבת, "שלוש־עליכם־מלאכי־השרת־מלאכי־השלוש". היכן הם, "מלאכי־השלוש"? לאט־לאט עוטפת ומקיפה את כולם מנוחת־השבת והאמונה בגאולת ישראל. קיסמה של האמונה שובה, יותר ויותר את לב כל אחד ואחת³⁹.

"אינני מוכרת את השבת..."

על מסירות־נפש לשמירת השבת הצטיינו, כאמור כבר, במיוחד הנשים. בהרבה מספרי־זכור, של קהילות הקודש שנכחדו, מסופר על נשים ונערות שגילו הרבה אומץ־לב לשמירת־שבת: "אני פוגש את רבקה אלתר־רפפורט, [בתו היחידה של האדמו"ר מגור, ה"בית־ישראל" וצ"ל]. אין לה אלא דאגה אחת: מה שלומו של מר [ר' יהודה־לייב] אורליאן. היא עובדת במטבח בית־המלאכה. חוץ מהשתים־עשרה שעות ליום, היא עובדת עוד לילות אחדים בשבוע, כדי להיות פנויה בשבת. חוץ מזה היא עובדת לילה אחד, במקום יוכבד לוי־אלתר, כדי לפטור גם אותה מחילול־שבת. "בשבילי - היא אומרת בפשטות ובהחלטיות - הדבר ברור: בשבת אינני עובדת. על־כל־פנים אינני מוכרת את השבת..." הרבנים בוודאי היו מתירים לה כמובן, לעבוד בשבת בגלל פיקוח־נפש. אבל היא אינה שואלת "שאלות"⁴⁰.

"כל אשה ונערה במחנה היתה צדקת..."

והנה עדותה של נערה מהעיירה לאסק, על דבקותן של הנערות היהודיות במחנה, במנהגי ישראל, עוז־רוחן כדי לשמור על מסורת יהודית בכף־הקלע של מחנות־התופת השונים: "ביום־כיפור של שנת תש"ה, 1944 צמנו. ידענו שזהו היום הקדוש. בשכבנו על הדרגשים נזכרנו ומלמלנו את התפילות, "כל נדרי", "ונתנה תוקף" ועוד. אבל את עצם נוסח התפילות לא זכרנו. לא ידענו לומר אותן בעל־פה. רק בלב־פנימה ביקשנו מהשי"ת שיגאל אותנו מיד. נזכרנו בהורינו הקדושים, בסבא ובסבתא ובחגים היהודיים בעיירה. איך נחוגו בהדרת־קודש. ביום־כיפור עבדנו כמו בכל יום, אבל צמנו עד מוצאי יום־הכיפורים. במוצאי יום־כיפור אכלנו ובכינו... כל אשה ונערה

במחנה היתה, לדעתי, צדקת, לפי דרכה. גורל אחד של צער וכאב איחד אותנו. ביחד ביכינו כל נפטר במחנה, בכינו על שנותיה הצעירות שנכרתו בידי הרוצחים הגרמנים"⁴¹.

חגי ישראל בשנת ת"ש

להלן אני מביא עבודה-תיעודית, שטרם פורסמה כספר, על חגי ומועדי ישראל, בשנה הראשונה לכיבוש הגרמני, מפרי-עטו של הסופר-ההיסטוריון, הרב שמעון הוברבנד הי"ד, מפיוטרקוב, שבמקורה נכתבה ביידיש, ותורגמה על-ידי לעברית.

הרב שמעון הוברבנד ז"ל והי"ד

העבודה מתחילה, ביום שני, 4 בספטמבר 1939, ומסתיימת בחג-השבועות ת"ש, 1940. יש חשיבות רבה לעבודה זו, שכן היא כתובה בידי היסטוריון, אך מזווית-ראיה אישית. כך שראיה זו מוסיפה "פן" חווייתי-אישי, רחב ומעמיק יותר. והרי קטע מתוך העבודה הנ"ל: "בשבת שלפני הסליחות הראשונות של שנת תרצ"ט, שהן התחלת ה"ימים-הנוראים" של שנת ת"ש, שהיתי בעיירה סילב [סוליוב]. ביום שני, רביעי של חודש התשיעי [ספטמבר] משנת 1939, הופצה העיירה פעמיים על-ידי להקות-מטוסים גרמניים. אותה שעה שהו בעיירה מאות-מאות פליטים ממקומות שונים. מבוגרים וילדים, גדולים וקטנים

מעריה-סביבה. הפליטים סברו שהמקום בטוח מפצצות גרמניות, שכן אין בעיירה שום מטרות צבאיות. בעת ההפצצות נשרפה העיירה כליל. נשארו רק כמה בתים קטנים בפרברי העיירה. מההפצצות ניספו, 1700 יהודים, מקומיים ופליטים, גברים, נשים וילדים. תיכף אחרי ההפצצות עמדה העיירה בלהבות, וכתוצאה מכך נחרכו הגופות המתות באש המתלקחת. עוד הפצועים הרבים נאנחו, והנה באה מחלקה גדולה מהצבא הפולני, והקצינים הסבירו לנו, שהיות וצפויה כאן היתקלות קרבית, בין הכוחות הצבאיים הפולניים והגרמניים, לכן על כל האזרחים לעזוב את המקום. אכן תיכף עזבנו והלכנו לעבר יערות הסביבה. שוטטנו דרך שדות וכפרים. כאשר חזרנו בשבת לסילב, היתה כל העיירה והסביבה כבושים בידי הגרמנים. בכל מקום, כל הרחובות שהיו פעם, מתחת לכל החורבות שכבו מתים וגופות של פצועים. פה ושם התגוללו איברים מדודלים וקרועים, איברים של בני-אדם, רגלים, ידים, ראשים, קרביים וכדומה. הסרחון של מאות גופות, שהיו פזורות בין ההריסות מזה ימים אחדים מבלי שהובאו לקבורה - היתה מחרידה. כולם היו נאלצים לקשור אפיהם במחטות. כ-20 יהודים בערך, מקומיים וזרים, שקרוביהם ניספו בעת ההפצצות, התקבצו בעיירה כדי לתכנן איך להביא לקבורה את קרוביהם. היהודים שכרו שתי עגלות-פלטפורמה ענקיות, התחלנו ולהעלות את המתים-היהודים, בעזרת קרשים ומוטות, על העגלות ולהובילם לבית-העלמין. מאות יהודים, החלו לעבור דרך העיירה, מ"בריתם" בעת ההפצצות. שבו למקום-מגוריהם. העבודה באיסוף הגויות לא היתה בהתאם לכוחותינו. עבודה בהיקף כזה לא יכולה להתבצע ע"י אנשים כה מעטים. נסינו איפוא

לעצור חלק מהאנשים שעברו, ביקשנו מהם לעזור לנו בעבודתנו הקדושה, להביא יהודים לקברי-ישראל, אך ללא הצלחה. ברם קיבלנו עזרה ממשית מידי אנשים "חוזרים", אשר יקיריהם ניספו בהפצצות, וחם חיפשו כדי לאתר את גופות יקיריהם. כשעגלה אחת נתמלאה בגופות המתים, היא יצאה לבית-העלמין עם גופות המתים. שם פינו את העגלה, גופות המתים נערכו בערימה, והמטפלים והעגלה חזרו לעיירה, וחזרו חלילה. ראיתי איך כלבים, חזירים ותרנגולות התקרבו לערימת המתים והחלו לנגוס באיברים, בקושי הצלחתי לגרש אותם, באמצעות אבנים שזרקתי עליהם. כך בילינו את יום השבת של הסליחות הראשונות. ביום ראשון לפנות-בוקר, מיד בעלות-השחר, יצאנו לבית-העלמין, במקום ללכת לבית-הכנסת לאמירת הסליחות, כפי שנהגנו תמיד, לקבור את הקדושים. בדרך לבית-העלמין קניתי במחסן-עצים קרשים אחדים לצורך קבורת יקירי. [אשתו, חמיו הדיין, וילדו הפעוט]. בבית-העלמין התנפלו כולם, כדי לקבור קודם את קרוביהם. כל אחד כרה קבר איפה שרק נראה לו. לא שאלו את פיו של אף אחד, לא צייתו לאיש. אף אחד לא עזר לזולת. כולם היו עסוקים בקבורת קרוביהם. לאיש לא היה פנאי בשביל הזולת. הרבה נשים קברו במו ידיהן את ילדיהן. לא לקח הרבה זמן ובית-החיים כולו נתמלא קברים, ולא נשאר מקום פנוי אפילו לקבר בודד. היות שכולם כבר קברו את קרוביהם, לקחו כולם והחלו לכרות בור גדול ועמוק בשדה של בית-החיים, וזרקו לתוכו את כל יתר גופות המתים. העבודה הזאת נמשכה במשך כל היום, יום הראשון של הסליחות. בעזבי את בית-העלמין ברכתי את ברכת "הטוב והמטיב", על כי זכיתי להביא את יקירי לקברי-ישראל, בקברים נפרדים ולא בקבר הכללי.

ראש-השנה ת"ש

לפנות-ערב ביום ראשון עזבנו את סילב בעגלה, לפיוטרקוב. כשעברנו דרך הכפרים ראינו על שערי הבתים בכל הכפרים, כרזות פולניות אנטישמיות, חריפות. חשבנו: הנה בצורה שכזאת התכוונו להגן על פולין, נגד הגרמנים. דקות ספורות לפני שעת-העוצר הגענו לפיוטרקוב. כבר מחשיך ברחוב, גם בבית חושך. השריפה של מחסני-הדלק שליד הרכבת, המשתוללת כבר שמונה ימים, מגבירה עוד יותר את הבהלה בקרב התושבים. ברחוב שומעים ברציפות רק את הצעידה של הצבא, נסיעת המכוניות, הטנקים, התותחים וכלי-משחתית אחרים. בבוקר אין מנין, שכן שלי מספר כי כל היהודים מוסתרים במחבואים, כי הגרמנים חוטפים לעבודה, תוך שהם מענים ומרביצים מכות אכזריות לנחטפים. השכן גם מספר לי, כי בשעה שנכנסו לעיר, הם הציתו חלק מה"ידן-גאס" [סטארה-זארשבסקה], זמקובה, רח' פרץ, ירוזולימסקה [רחובות הגובלים זה בזה]. אזור מגורי יהודים. ותוך כדי כך ירו למוות למעלה מעשרים יהודים, ביניהם: יחיאל-מאיר פרומניצקי, בונים לבל, טילמאן, רייכמאן, בלומשטיין ואחרים. עברו ימי הסליחות ובכל העיר פיוטרקוב לא היה מנין.

ביום רביעי, ערב ראש-השנה פירסמו הגרמנים מודעה, כי על היהודים להחזיק פתוח את חנויותיהם בשבתות ובחגים היהודיים. ערב ראש-השנה חימם לייב הבלן

את המקוה. היות שהגרמנים מתחילים לחטוף רק ב־8 בבוקר, באו יהודים למקוה במרוצה מוקדם, עד לשעה 7 בקירוב. כך שסביב השעה 8 כולם הספיקו להסתתר. בחדר האמבטיות במקוה התקיימה שחיטת העופות, בידי השוחטים.

ביום הראשון של ראש־השנה התאספו בבית־הכנסת עד כ־20 איש. הרב לא בא. החזן לא עבר לפני "התיבה" קיצרו מאוד בשעת התפילה. בבית־המדרש, וב"שטיבלך", לא התפללו. בכלל, ה"שטיבלך" נתפסו בידי ה"נשרפים", מהרחובות בהם הציתו הגרמנים בתי היהודים. רק ב"שטיבל" של חסידי אמינוב התפללו כ־20 איש, בבתי רבים התפללו בדירות פרטיות. גם אצלנו בדירה [דירת־הדיין רבי יעקב גלאזר, שנהרג הי"ד] התפללו. נעמדו לתפילה בשעה 5:30 באו שכני־החצר, וגם מהבתים הסמוכים. שכני־החצר יצאו חוצץ, בחריפות נגד "הזרים". השכנים טענו שבגלל "הזרים" העוברים דרך הרחוב, ועלולים למשוך תשומת־לב של גרמני, אז כולם בסכנה. אך אם המניין מתקיים רק ע"י שכני־החצר, הסכנה לא קיימת. תפילת שחרית ארכה חצי שעה. הוחלט לא לתקוע בשופר. קריאת־התורה ותפילת מוסף ארכו כשעה בערך. בחצי שמונה היינו כבר אחרי התפילה. וכל אחד מאתנו רץ אל מקום־מחבואו.

לחגים, היה ליהודי פיוטרקוב מכל טוב, יחסית. ברם, מי יכול היה לאכול, כשהפחד והבהלה היו איומים. הגרמנים, יחד עם שיקסע'ס ושקצים פולנים, ערכו בדירות היהודיות חיפושים, וגולו מכל אשר היה להם, תוך כדי הרבצת מכות־רצח, לגברים ולנשים. לאחר־מכן הם לקחו את הגברים לעבודה. בעצם לא היתה זו כלל עבודה אלא אינקוויזיציה. בהתאם לפקודות השלטונות הגרמנים, היו החנויות של היהודים פתוחות בשבת ובחג. במשך כל היום הובילו שקצים ושיקסוס את הגרמנים אל חנויות היהודים ושדדו כמעט הכל. את השלל חילקו הגרמנים לשקוצים ולשיקסעס. עם רדת הערב נעשה הפחד קצת יותר חלש, כי בלילה לא חטפו לעבודה, וגם לא שדדו, לזה היה להם פנאי במשך היום. אולם הלילות הביאו פחדים אחרים. הדם פשוט נקפא בעורקים מרעש הטנקים השועטים, מכוניות־משוריינות דוהרות, תותחים וכלי־משחית אחרים שנעו ברעש בלילה בכיוון לווארשה.

בלילה השני של החג לא התפללנו מעריב במגין. לקידוש לא היה לנו פרי חדש לברכת "שהחיינו". ברכנו "שהחיינו" בלי פרי. תוך כדי כך כאב הלב, אנו מברכים 'שהחיינו' שהגיענו לזמן הזה, כאשר יקירינו ניספו "בארבע מיתות בית־דין". פרצתי בבכי גדול. כנ"ל גם חמותי. ה'שהחיינו' הראשון בימי המלחמה היה טרגדיה נוראית ברבבות בתי־אב יהודיים בשטחי מדינת פולין. איך יכולנו לעשות את הברכה באדישות כזאת בשעה שהכ־קרובים לנו כבר אינם? לבסוף נרגענו והתנחמנו, ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך.

ביום השני של ראש־השנה, שוב נעמדנו לתפילה עם אורי־הבוקר. שוב באו יהודים מהבתים הסמוכים. דיירי החצר רבו איתם, כביכול שעם בואם הם מביאים חלילה סכנה לכולנו. אחרי תפילת שחרית, שארכה פחות מחצי שעה, החלטנו שהיום, יום השני של ראש־השנה, כן נתקע בשופר. והדבר נעשה בצורה זו: כל המתפללים ייכנסו

למחסן שבדירתי, אשר נמצא בפרוודור בכיוון לחצר. את דלת המחסן נסתום מבפנים עם שמיכה, ונתקע רק עשר קולות: תשר"ק, תש"ת, תר"ת. וכך אמנם עשינו. בעל-התוקע השתדל לתקוע מאוד בשקט. אחרי שביצענו "חתיכת עבודה" זו נעשה לנו יותר קל על הלב. אח"כ קראנו בתורה את קריאת-היום. את תפילת המוסף סיימנו במהירות. ומיד התפזרנו, כל אחד למקום-מיסתרו. אחדים מהשכנים מצאו, שהיות ודירתי נמצאת בכניסה צדדית, שאדם זר לא ימצא את הכניסה בשום אופן, לכן בטוח בה מחטיפה לעבודה, ומשום כך החליטו להסתתר אצלי. בגלל הסבל, הצער וההתמוטטות שעברה, לא הכינה חמותי שום דבר לחג. השכנים שמו לב לכך, הם ראו אותי אוכל לחם וסלט, מורכב מבצל, עגבניות ודג-מלוח. כל אחד מהשכנים הביא לנו, בצורה דיסקרטית ועדינה סעודה שלמה. סירבתי בתוקף לקבל. בכל אופן ראיתי, כי ליהודים שהקב"ה עזר ואיש ממשפחתם לא נפגע בהפצצות ובאסונות אחרים, הכינו לחג מכל טוב, קרפיונים טובים, אווזים, תרנגולות ולפתנים טובים. לעומת זאת באותם בתים שפגע יד האסון, שרר אבל, צער, מצוקה ודמעות. סביב השעה 12.00 בצהריים, באה נערה שכנה וסיפרה כמה ידיעות עצובות. ראשית, החיפושים בדירות וההתרוקנות של חנויות היהודים, התגברה היום. המצודים והחיפושים אחרי יהודים לעבודה, הפכו לצרה איומה. הם מחפשים את היהודים המסתתרים, במרתפים, בעליות-גג, ובמחבואים אחרים. כשהם נתקלים ביהודי בעל-זקן, או זה גובל בסכנת-נפשות. הם תולשים את הזקן בידיהם, חותכים בחרב ומכים מכות-רצח. ואם הם נתקלים ביהודי חובש כובע-יהודי [א יידיש היטל] או בקאפוטה ארוכה, אז זה מאוד מסוכן. העלמה סיפרה גם, כי לבית-הכנסת באו להתפלל כ-20 יהודים. באמצע התפילה נכנסו גרמנים לחטוף אותם לעבודה. היהודים הספיקו לברוח, דרך היציאה לבית-העלמין העתיק שמאחורי בית-הכנסת. לעומת זאת היה מקרה איום ב"שטיבל" של חסידי אמשינוב ברח' פארנה 8. היה זה "שטיבל" היחיד בו התפללו. נכנסו קצינים גרמנים, כשעמדו באמצע התפילה. לקחו את כולם, בערך 30 יהודים, הובילום לבית-הכלא, כשהם מלובשים בקאפוטות-המשי ועטופים בטליתות. בעת הובלתם לכלא הוכו היהודים בצורה אכזרית. בין הנאסרים היה פרנס-הקהילה יצחק-אהרן סוחצ'בסקי, הרב של אוסיאקוב, פיאנער חולה-שחפת, ראשי-שיבת "בית-יוסף" דנוברדוק, ר' ברוך-אשר נודלמן, המנקה משה-חיים זלמנוביץ' עם בנו, ואחרים. מ"הידיעות" הללו נפל עלינו פחד. לפנות-ערב נודע, שהנאסרים הועברו במשאית, כשהם חבולים וביידם, לצ'סטחוב.

למחרת, שבת-תשובה באו להתפלל רק שכני-החצר, ה"זרים" לא באו. את התפילה סיימנו מוקדם מאוד. חלק מהשכנים הלכו הביתה לאכול, אחדים נשאו אצלי, מהמשפחה הביאו להם אוכל. כעבור זמן קצר חזרו במרוצה השכנים שעזבו. הם פחדו בביתם, שמעו שבעיר נערכים חיפושים. התחלנו לומר תהלים בציבור. לאחר סיום אמירת כל התהלים, התחלנו לשוחח בעניני פוליטיקה. סיפרו: הגרמנים סובלים אבידות כבדות ליד וארשה. הגיע להק גדול של מפציצים מאנגליה ומצרפת, התוקפים את הצבא הגרמני. הביאו המצאות אנגליות, ההורסים את הטנקים הגרמנים. מישוהו

0234567

סיפר, כי גוי אחד סיפר לו: כי הצבא הפולני הצליח להדוף את הגרמנים ליד סקרניביץ, וכעת היזמה בידי הפולנים. היה בינינו יהודי פיקח אחד שהקשיב לשיחה והעיר, שאין לו כל אמון בחוזה בין פולין, אנגליה וצרפת. היהודי הגדיר את שותפי החוזה במאמר חז"ל: "דל גאה, זקן מנאף, עשיר מכחש". דל-גאה, הסביר היהודי - היא פולין. 'זקן מנאף', הכוונה לצרפת, 'עשיר-מכחש', הכוונה לאנגליה. המתפללים רצו פשוט לקרוע את היהודי, על פרשנותו.

אוצר החכמה

"בין כסה לעשור"

הימים בין ראש-השנה ליום-כיפור היו איומים. קודם-כל התגברו מעשי החטיפות לעבודה, והחיפושים בדירות היהודים. ולזה עוד נצטרפו שלוש צרות חדשות. הצרה הראשונה היתה בעניני "יידישקייט", ז. א. אם מצאו בעת החיפושים אצל יהודי, טלית ותפלין, ספרים, שלא לדבר על ספרי-תורה, התרחשו שם מחזות נוראים: בכל מקום שמצאו כל חפץ בעל ערך דתי, או שנתקלו ביהודי מגודל זקן, יהודי עם 'כובע יהודי', או בקאפוטה ארוכה, הם התעללו בבני-הבית באופן אכזרי. את תשמישי-הקדושה הם קרעו ושרפו. 'טליתים-קטנים' לקחו, כדי לאלץ יהודים לנקות בהן בתי-שימוש. למחרת, בשבת-תשובה ערכו הגרמנים חיפושים אצל יהודים. ברחוב גרנצרסקה 11. יש שם בית-כנסת קטן של חברת "חסד של אמת". הגרמנים הוציאו משם את שני ספרי-התורה מבית-הכנסת לחצר, גוללו את היריעות כעין שטיח לאורך כל החצר. חיללו את ספרי-התורה, ולאחר-מכן קרעו אותן. באותו בית, בדירתו של ה' מוטל מיכלזון, מצאו ש"ס הוצאת וילנא. קרעו את הגמרות ואת הדפים זרקו, דרך החלונות, לרחוב. ביום השני של 'עשרת ימי התשובה', הציתו הגרמנים ושרפו 2 ספרי-תורה שמצאו ב'שטיבל' של חסידי סטריקוב ב'ידן-גאס' [סטארה-זרשבסקה]. נוצרה בעיה חדשה: מה לעשות עם ספרי-התורה, ועם ספרים סתם? אנשים הסתירו את ספרי-התורה בעליות-גג ובמרתפים. אבל גם שם הם אינם בטוחים... הצרה השניה היתה התגברות בחטיפת יהודים לעבודות-כפייה. ההכאות והעינויים שהם גורמים לחטופים בשעת עבודתם, הולכים וגוברים. במיוחד אמורים הדברים כלפי יהודים מגודלי זקן ופיאות, או יהודים הלבושים לבוש ארוך.

0234567

הצרה השלישית היתה: הכופר, הגרמנים הטילו על יהודי פיוטרקוב, סכום של כופר-ענק, אשר היוודגראט - שטרם גובש - נאלץ לאסוף ולמסור לגרמנים תוך 3 ימים. בנוסף לכל זה אנו מרגישים בצרה נוספת ששמה: מחסור. יש מחסור בלחם, נפט, מלח ומצרכים אחרים. בכלל גברה ההתיקרות בכל תחומי החיים. אמנם הגרמנים פירסמו צו, לפיו אסור לייקר שום מצרך מעבר למחיר שהיה בתוקף ביום פרוץ המלחמה, ו בספטמבר 1939. כן פירסמו ה"נ"ל צו, האוסר על היהודים לקנות מצרכי חקלאות מאת איכרי הסביבה, לפני השעה 12 בצהריים. הכוונה היא: שעד אז יספיקו הגרמנים והפולנים לקנות מהאיכרים כל מה שנחוץ להם. למרות הצו ה"נ"ל, היה ליהודים מספיק עופות ליום-כיפור. האיכרים היו מספיק פיקחים, כדי לקבל מחירים הוגנים מהיהודים, העדיפו להתחמק מן השוק, והלכו לבקר בבתי היהודים. הם פחדו לדרוש מהפולנים

"משלנו", מחירים גבוהים יותר מהמותר. מאוחר יותר, שעה שחיפשו אחרי יהודים לעבודה, או כשערכו חיפושים ונתקלו בכמה יהודים שנודמנו בצוותא, עינו אותם קשות. טענתם היתה בכן שהיהודים עורכים התיעצויות סודיות. הם גם נטפלו סתם ככה ליהודים. כך למשל מצאו בחיפוש אצל ר' דוד קאצ'קה, יהודי בן 70, נכיכר טריבונלסקי [1]. נרתיק-עור למשקפיים. הם "קבעו", שמקור הנרתיק הוא מציד-צבאי. תמורת סכום כסף גדול הצליחו להסדיר את הענין. בגלל סיבה זו הפסיקו שכנים יהודים להיפגש בצוותא. כל אחד מסתתר בפינתו. אנשים, כולם או חלק מהם הורידו את זקנם והתלבשו בבגדים אירופאים. הפחד והבהלה בקרב יהודי פוטרקוב היו נוראים. כשעבר היום ובא הלילה נעשה קצת יותר קל על הלב.

הגבאית של ה"חברה קדישא", גב' מרים רחנוולד, הידועה בכינוי, 'מרים הג'ינג'ית', הלכה אל הרב משה-חיים לאו עם בקשה, להוציא מבית-הכנסת את ספרי התורה, למעלה משלושים ספרי-תורה, ואת ספרי-התורה מבית-המדרש הגדול [20 ס"ת], ולהסתירם בבית-העלמין, או במקום אחר. אך הרב צחק ממנה. הוא היה "בטוח" כי הרשעים לא יעזו לגעת בבית-הכנסת או בבית-המדרש. אך יומיים לפני יום-כיפור באה מכונית עם קצינים גרמנים לבית-הכנסת. הם ניגשו לארון-הקודש ורקו את כל ספרי-התורה על הריצפה. מספרי-התורה, הורידו את ה"מעילים", ואת ספרי-התורה גופא קרעו. אח"כ לקחו את ספרי-התורה המחוללים, הקרועים והשלמים, והשליכום החוצה, לתוך מגרש, מול בית-הכנסת. לאחר-מכן חיבלו בצורה ואנדאלית בארון-הקודש. שברו והשחיתו את הקיר-המזרחי המגולף והמפואר, שעוצב בידי האמן המפורסם דוד פרידלנדר, לפני פחות ממאתיים שנה. אחר-כך הרסו את הבימה. הם הוציאו מבית-הכנסת את הספסלים וה"עמודים ה"סטנדר", וכל תכולת בית-הכנסת השליכו על המגרש ממול לבית-הכנסת. הם הציבו במקום שוטר, אשר ישמור על חפצי-הקודש שהיהודים לא יקחו חזרה את קדשי-ישראל. חלק מרהיטי העץ חילקו הרשעים לפולנים. אותם דבר קרה עם ספרי-התורה, ארון-הקודש, הבימה, והספסלים מבית-המדרש. לבית-הכנסת ולבית-המדרש הכניסו הגרמנים חיילים-שבויים פולנים. 'מרים הג'ינג'ית' ועוד יהודיה אחת באו אלינו ולקחו מאתנו שני ספרי-תורה, כדי להסתירם. הן כיסו אותם בשמיכות והביאו אותם לאיזה מקום-מיסתור. ספרי-תורה אחד קטן וזעיר ביותר הסתרתי בבית, במקום בטוח. את השופר שרפתי. את הספרים ואת המגילה הסתרתי, עד כמה שיכלתי.

בערב יום-כיפור פנתה הקהילה אל כל היהודים שקיבלו הודעה בדבר התשלום על חשבון הכופר, שהגרמנים הטילו על האוכלוסייה היהודית בפוטרקוב, להכניס למחרת, ביום-כיפור, את הסכום למשרדי הקהילה. למרות שהמצב היה כה עלוב, בכל זאת בערב יום-כיפור חיממו את המקווה לפנות-בוקר. ויהודים באו לטבול במקווה, לכבוד היום הקדוש, עד השעה 7 בבוקר. לפני שהגרמנים מתחילים לחטוף לעבודת-הכפייה. לאחר-מכן כל אחד הסתתר. גם השוחטים עסקו בשחיטת העופות במקווה, בחדר סמוך למקווה, ושחטו עד השעה 7 בבוקר. אנשים 'ניבאו' שביום-כיפור יתרחש משהו. החטיפות בערב יום-כיפור היו בממדים ובהיקף יותר גדול מאשר תמיד.

הגרמנים הפכו את זה ליום חג. הפרטים איך עינו יהודים בעת עבודתם, לא נכללים בעבודה זו. כללית ניתן לומר: לעומת הסדיזם שלהם, היה על אנשי האינקוויזיציה להתבייש. לעומתם היו אנשי האינקוויזיציה בעל־רחמים. את היהודים החטופים הכניסו לתוך גיגיות ואמבטיות מלאות מִי־קרח. הם הזרימו על הקרבנות מים קרים, ברצף ובלִי־הרף, מתוך זרנוקי מכבי־אש. הכריחו יהודים להוריד את המכנסיים, ואחד הרביץ לשני, במקום רגיש מסויים במיוחד. הקרבנות נאלצו לזחול על ביטנם, ולמקם את מבטם למקום מסויים. הדבר הזה הפך לעינוי קשה. אם הקצין הסדיסט קבע שהיהודי הסתכל הצידה, אז לקחו אותו מלאכי־החבלה לחדר מיוחד, שם עינו את היהודי והרביצו לו מכות באופן רצחני.

ערב יום־כיפור

פחד ואווירה לא־שקטה מורגשים בקרב היהודים. אנשים מתלחשים, שהגרמנים מכינים "משהו". את המקווה חיממו. בס"ה היתה פעילה שעתיים, מ־5 עד 7 בבוקר. החטיפות התחילו, כרגיל בשעה 8. השוחטים, הלבושים כמו גויים, שחטו את 'הכפרות' בחדר־האמבטיות של המקווה, עד השעה 7. ב־10 בבוקר נאמר לי כי החטיפות הן היום חזקות יותר מתמיד. נערך היום 'ציד גדול'. את היהודים החטופים העבירו לנקודת־עבודה מסוכנת ביותר, בקאסינא, מקום מושבם של אנשי־הגיסטאפו. מענים שם את היהודים בצורה סדיסטית. מרביצים להם, ומשסים בהם כלבים. היהודים נאלצים לזחול על הבטן. חושפים חלק אינטימי מגופם ומצליפים בו. זורקים אותם לתוך אמבטיות עם מים קרים. מכריחים אותם לנקות בתי־שימוש, בידיהם. מאלצים אותם לאסוף שברי־זכוכית בפה. מהתנכלות מיוחדת סובלים יהודים בעל־זקן או הלבושים בגד ארוך, [חסידין]. מטעם הקהילה [ה'יודנראט'] שלחו היום הודעות לציבור, ובהן דרישה להביא מיד לקהילה את הסכום שהוטל עליהם בשביל ה'כופר' שיש לשלם לגרמנים, במשך יום המחר. קיימת בעיר בעיה גדולה וחמורה: מה לעשות מחר [ביום־כיפור] עם החנויות? הלילה קרב, הפחד והמורא גדולים הם, פוחדים ממה שיקרה בלילה, ולמחרת ביום־כיפור. אני מתפלל מנחה ביחידות. נרות־נשמה גדולים אינם בנמצא. גם אילו היו, לא היינו מעיזים להדליק. אני וחמותי נוטלים ידינו לסעודה־המפסקת. אין לנו, לא בשר ולא דגים. לא בגלל שאין ידינו משגת לקנות. מחיר הבשר אינו גבוה יותר מאשר לפני פרוץ המלחמה. יש אפילו ואיכרים מחליפים אווז - תמורת קילו מלח. אך אנחנו לא רוצים לאכול בשר ודגים, בשעה שיקירינו ניספו בצורה כה טראגית ע"י פצצות גרמניות. לקראת הצום אנו אוכלים לחם ועגבניות.

בחוץ נעשה חשוק. חמותי מדליקה את הנרות בחדר האטום, כדי שהאור לא ינצנץ החוצה. בעת ברכת ה'שהחיינו' היא פורצת בבכי גדול. איך היא יכולה לברך ולשבת, שזכתה והגיעה ליום הזה, כשהיא כלל אינו מרוצה מעצם חייה. היא בוכה ולא מסוגלת להירגע. אני בוכה בשקט. מול עיני־רוחי עולים זכרונות על היום־כיפור דאשתקד. בסך־הכל רק לפני שנה: החדרים כאן היו מלאים במתפללים לבושים ב'קיטלים' וטליתות. משה 'סיליבר' וגומולינסקי התפלל 'כל נדרי'. חמי הדיין [הגאון

ר' יעקל גלאזר הי"ד, ראב"ד של פיוטרקוב, שנהרג ע"י פצצה גרמנית], למד כל הלילה עם חבורת בחורים הלכות עבודת יום-הכיפורים. אשתי היתה בחיים. ילדי היקר, קלמיש'ל הפעוט, סירב ללכת לישון, רק להיות לצדו של הסבא'לה. הכל היה שמח וזורח באווירה הרצינית של יום-כיפור. מכל פינה קרנה שמחה חסידית. ועכשיו? כה עצוב ומדכא. החדרים ריקים והפחד כה גדול. לפתע נדלק אור החשמל. כנראה שכבר תיקנו את מערכת החשמל, שנפגעה מפצצה שלהם. תחילה שמחנו בכך. ראינו בזה סימן טוב, שמעתה כבר יהיה אור. אבל אני כיביתי את החשמל, בגלל הפחד שלא יראו בחוץ את האור. ירד הלילה. מתוך המחבוא הוצאתי את הטלית. מבין ערימת הלבנים איתרתי את ה'קיטל'. אמרתי 'כל נדרי' ביחידות והתפללתי מעריב. חמותי המשיכה לבכות. כדי להוציאה ממצבה הבכייני, סיפרתי לה, כי ליום-המחרת מצפים מהגרמנים ל'משהו', ומשום-כך יעזבו הרבה יהודים את העיר השכם בבוקר, יסתתרו אצל מכריהם הגויים בפרברי העיר. שכננו ל. פ. רוצה לקחת אתו גם אותי, אל מכרו הנוצרי. ולכן אני שואל בעצתה מה לעשות. החלטנו שאני לא עוזב את הבית.

יום-כיפור ת"ש

אוצר החכמה

אך האיר השחר, נעמדתי לתפילת-שחרית. לבשתי את ה'קיטל' והתעטפתי בטלית וחלצתי את הנעליים ונעמדתי לתפילה, ביחידות. סביב השעה 7 כבר סיימתי את תפילת שחרית. הזדרזתי והחבאתי את הטלית וה'קיטל', פשטתי והחבאתי את קאפוטת-המשי. לבשתי מעיל קצר, והכנתי את הנעליים. כי אוי ואבוי, אם הללו נתקלו ביהודי בשעת טקס דתי, או לבוש כיהודי. אכן, יהודים רבים יצאו את העיר כדי להסתתר אצל נוצרים, הנשארים בעיר, הסתתרו ככל שיכלו. החנויות היהודיות היו פתוחות ביום-כיפור, בהתאם לפקודת הגרמנים. הנשים שעמדו בחנויות לא הצטרכו להתלבט, אם מותר להן למכור ולחלל את קדושת היום, שכן הן כלל לא מכרו, הגרמנים בזזו הכל בכוח הזרוע, ולא שילמו כסף. אבל על הנשים הוטל התפקיד להביא את סכום הכופר שהוטל על המשפחה, ויום-כיפור היה היום האחרון שנקבע. בעיר לא נתקיים שום מניין, כולם התפללו ביחידות. חיפושים וחיטפות לעבודה, היו דווקא ביום-כיפור פחות, מאשר בימים הקודמים. סביב השעה 12 בצהריים שמענו כמה יריות שבאו מבית סמוך. מאוחר יותר נודע לנו כי היריות היו ברחוב שבצקה. הם באו לחפש יהודים לעבודה, נכנסו אל הכהן ומצאו שם 4 יהודים, 3 עטופים בטליתות, והרביעי, אברהם בלושטיין גם ב'קיטל', כולם בגרביים בגלל קדושת היום. וכך יחפים, הם הובלו לעבודה. ואז אחד מהם ברח, החייל ירה אחריו, אך החטיא. החטופים הובלו כפי שהם התהלכו, יחפים ועטופי טליתות ו'קיטל'. פקדו עליהם לסחוב עגלה מרחוב שבצקה לקסרקטין. בדרך הם חטפו את עורכי-הדין היהודיים, כוינצקי ומושינסקי. בשעה 2 בצהריים באו חיילים לחצר שלנו לחטוף לעבודה. עברו עלינו רגעים של פחד. רק בנס ניצלנו.

התקרב זמן של מנחה ו'נעילה'. הוצאתי מהמחבוא את קאפוטת-המשי, הטלית וה'קיטל'. חמותי נעמדה ליד החלון על 'שמירה', אם תשמע צעדים תודיע לי. ואז

ספר אסתר

אפשוט את בגדי־הקודש ואחביאם. התפללתי מוסף ומנחה בחיפזון תוך רעדה גדולה. ומיד פשטתי את בגדי־הקודש והחבאתי אותם. הודיתי להשם שהצלחתי לחטוף את התפילות. נעשה חשון, הסכנה לחטיפה לעבודה עברה. לא קרה, אף פעם, שיחטפו בשעה כה מאוחרת. בשעה 6 בערב שוב הוצאתי את בגדי־הקודש, והתחלתי להתפלל בניהותא תפילת 'נעילה'. בכיתי מאוד על צרות הכלל ועל האסון האישי. באמצע התפילה שמענו כעין קולות המגיעים מרחוק. כמה פעמים שמענו יריות. רעש הקולות התקרב אלינו, מכיוון כיכר־טריבונלסקי, ו'ידן־גאס'. הדם בעורקים קפא. מיד התמצאנו במצב כי באזורים היהודיים מתרחש 'משהו'. תיכף פשטתי את בגדי־הקודש והחבאתי אותם היטב. נעלתי את הנעליים ולבשתי ז'קט והתכוננתי לכל צרה שלא תבוא. רעש הקולות לא שקט, אדרבה, עוד התגברו וחזקו. קבענו שהקולות מתקרבים אלינו. מסימטה סמוכה פילרסקה שמענו כבר צעדי חיילים. פקודות בגרמנית, וצעקות יהודים. חווינו רגעים של פחד, שינינו נקשו זו לזו. לא לחינם פחדנו מיום הזה, כנראה שמהו מחריד מתרחש. אך לא ידענו מה.

כשעה בערך, נמשך הדבר. לבסוף השתרר שקט. בחוץ כבר לילה, ממש. איכשהו סיימתי תפילת 'נעילה' והתפללתי מעריב. למרות שצמנו יותר מ־24 שעות, אין לנו כל תיאבון לאוכל. לאחר כשעה כבר שקט לחלוטין. אני עושה 'הבדלה', ואנו נוגסים משהו. אנו תוהים מה היה עשוי להתרחש, ולא מגיעים לשום מסקנה. מאוחר אנו הולכים לישון. השכם בבוקר מישוהו דופק בדלת בשקט. זו לא הדפיקה 'שלהם'. דפיקה שקטה של יהודי. זהו ישעיהו 'פוקאץ', שמש בית־הכנסת הגדול. הוא כונה 'פוקאץ' [לדפוק], מכיוון שכל ערב־שבת היה דופק בפטיש־עץ ב'ידן־גאס' וקרא לסגירת החנויות, והדלקת נרות־שבת.

השמש מספר לנו, כי אתמול, ביום־כיפור, התרחשו דברים מחרידים: בשעה 6, כשהעייפים והחלשים מהצום, החלו לצאת ממחבואיהם ולחזור לבתיהם, גם אלה שהסתתרו אצל גויים, הוקף לפתע הרובע היהודי. מספר גדול של חיילים גרמנים השתתפו במבצע. הם הוציאו את היהודים מכל הבתים שברחובות: כיכר־טריבונלסקי, שבצקה, רימרסקה, גרודזקה, פילרסקה, יידן־גאס, זמקובה, צ'רניצקיגו, ואחרים. לקחו ילדים מגיל 10, וזקנים בני־שיבה. חיבלו ופצעו אותם. התעללו בהם, הכריחו אותם לזחול על הבטן, בדרך היכו אותם מכות־רצח. כולם רוכזו בכיכר־טריבונלסקי, משם הובלו ל'לאנדראט' [בנין הממשל] ברח' סלובצקיגו. שם עמדו שתי שורות גרמנים, כשבידיהם מקלות ופרגולים. כל היהודים נצטוו לעבור דרך השורה הזאת. כמובן שבעוברים הם הוכו בצורה רצחנית, מעשה־נסים אם האנשים נשארו עוד בחיים.

כשהיהודים כבר זכו, לאחר 'קבלת־פנים' זו, להיכנס פנימה ל'לאנדראט', החלה אינקוויזיציה חדשה. קודם־כל מריטת־הזקנים של כל מגדלי־הזקנים. לא גילו, לא־ספרו, אפילו לא חתכו בסכין, אלא מרטו את הזקנים. הם בחרו אברך, ר' ליפא סאניק. הכריזו עליו כעל 'ראבינר', הובילו אותו אל הקיר. היכו אותו והכריחו לקלל את העם היהודי, לצעוק כי היהודים הם פושעים מושחתים, וכדומה. ציוו עליו לומר את

'התפילה האחרונה', הוא אמר 'שמע ישראל'... אחד הרוצחים שאל אותו למשמעות של 'שמע ישראל', והוא הסביר להם. אך כשפקדו עליו לקלל את השם - סירב. הגרמני נתמלא כעס ולקח את סאניק, ובכל כוחו זרק אותו על הקיר. דם רב החל זורם מראשו ומפניו של היהודי. הרשע הוציא אקדחו וירה לעברו, אך החטיא. סאניק התמוטט ושכב על הארץ בלי הכרה.

הרה"ח ר' ליפא סניק ז"ל והי"ד

היה כבר בלילה של מוצאי יום־כיפור. היהודים היו עייפים ורעבים, אחרי שצמו כבר למעלה מ־30 שעות. נכנסה פלוגת־עונשין, שהחלו להכות את היהודים בצורה חיה'תית. במקלות, קרשים ופרגולים. האולם נתמלא דם יהודי. לאחר מכן הורידו הרשעים את היהודים לחצר והובילו אותם לתחנת־הרכבת, שם נצטוו לפרוק רכבת־צבאית בת 30 קרונות, מלאים במיכלי בנזין. לא היתה ברירה, היהודים נאלצו להתחיל בעבודה. הרבה יהודים התעלפו. הם שוחררו רק למחרת בשעה 1 אחה"צ. כך צמו יהודי פיוטרקוב, כמעט שתי 'מעת־לעת'. מרבית היהודים נשארו שכובים במיטותיהם משך שבועות ארוכים, כשהם חולים באופן רציני, היו גם מספר קרבנות.

סוכות ת"ש

הימים יום־כיפור וסוכות, המשיכו להיות קשים. שוב חיפושים והחרמות, שוב חטיפות לעבודה. גשם יורד, ספרי־התורה שהוצאו מבית־הכנסת ומבית־המדרש, והושלכו למגרש תחת שמירה של ז'נדרמים, נרטבים בגשם. על שטח בית־העלמין העתיק, הקימו בית־כסא בשביל אלפי השבויים שהכניסו לבית־הכנסת ולבית־המדרש. בית־הכסא הקימו על קבריהם, של קדושים שחיו לפני מאות שנים. הם עקרו את המצבות העתיקות ההיסטוריות, ביניהן בעלי ערך היסטורי ואמנותי של עתיקות ועשו מהן מדרכה. בערב־סוכות סיפרו, שיו"ר מועצת־הקהילה, מנהיג הבונד, זלמן טנגברג, בא בדברים עם ראש־עיר־העל, שעה שמסר לידיו את תשלום ה'כופר', טנגברג התחייב כאילו, לספק להם יום־יום את מספר העובדים הדרוש, ובלבד שתיפסקנה החטיפות והחיפושים בבתי היהודים. יום ראשון של סוכות אין בכל העיר אפילו סוכה אחת. אפילו יהודים שיש להם גזוטרדה, מפחדים לפתוח את הגג, ובוודאי לא להקים סוכה. גם אתרוג ולולב לא נמצא בכל העיר. זהו המקרה הראשון בתולדות הישוב העתיק, שיהודים לא יברכו ברכת 'שהחיינו', לא על הסוכה ולא על האתרוג. בחול־המועד מתאשרות השמועות, שהקהילה מתחילה לשלוח הודעות, להתיצבות לעבודה מרצון. אם הדבר יציל מחטיפות וחיפושים, עדיין לא ברור.

ערב 'הושענא-רב' דופקים בדלת. חמותי פותחת. נכנס שלמה פלץ עם צרור ענק של ערבות. פלץ היה משך שנים הספק הבלעדי של 'הושענות'. גם השנה הוא הצליח להשיג אותן באמצעות גוי. הוא נתן לנו אגד של 'הושענות', ודרש תמורתן 50 גרוש. נתתי לו 2 זלוטי [פי ארבע]. הלא זוהי השנה המצווה היחידה בחג הסוכות. מאז הקהילה החלה לספק לגרמנים עובדים, נעשו החטיפות חלשות יותר. אני ממשיך להתפלל בבית, ביחידות. עדיין אנשים לא יוצאים ממחבואיהם. אפילו שכן מפחד לבקר אצל הזולת. אפילו בשמיני-עצרת התפללתי ביחידות. אין מניין בכל העיר. לפנות-ערב דופקים בדלת. אנו פותחים, על הסף עומד יהודי זר. נותנים לו להכנס. הוא מספר, הוא בא מלודז', בא לקנות לחם ולהבריחו ללודז', כי שם הלחם מאוד נתייקר. היהודי מלודז' מספר על הנגישות והרדיפות שסובלים יהודי לודז'. ימי ראש-השנה ויום-כיפור, כמו כל יתר הימים, היו נוראים. גזיות-זקנים, חטיפה לעבודה, חיפושים בבתי היהודים והחרמת רכושם, לוקחים מהם הכל. מחרימים להם את בתי-החרושת, בתים, מפעלים, וחנויות. מכים ומענים אותם על כל צעד ושעל. היהודי סיפר, שהיו יהודים שהסתכנו והקימו סוכות, לאחר ששיחדו את שוערי-הבית, הגויים. [אלה איימו להלשין לגיסטאפן]. אכן, הגיסטאפו היתרה, בליל החג, את הקהילה היהודית, לפרק תיכף ומיד את כל הסוכות. כדי להציל את יהודי לודז', נסע הרב טרייסטמן בכרכרה, ביום א' של החג, דרך הרחובות שם גרים יהודים, ודרש לפרק מיד את הסוכות. במקומות אחדים הוא נתקל ביהודים שעמדו בתור כדי להיכנס ולברך על מצות 'לישב בסוכה' ו'שהחיינו'. השורות האחריות כבר לא הספיקו, כי תיכף פרקו את הסוכה. אלה אכן קינאו בראשונים שעוד הספיקו לקיים המצוה. היהודי מלודז' סיפר לנו על המצב הקשה של יהודי בלכאטוב, דרכה עבר, שם הציתו הגרמנים את בית-הכנסת, ואת המו"ץ בוקי הכריחו לקרוע ספר-תורה.

מאז שהקהילה מספקת פועלים לגרמנים, הוקל המצב, מעט. לכן החלטנו אתמול בלילה, כי היום בשמחת-תורה נתפלל במנין. וכך אמנם עשינו, נעמדנו לתפילה עם אורי-בוקר. מנין היה לנו מהשכנים בחצר, בדיוק. בגלל הפחד לא ערכנו 'הקפות'. בגין אותו טעם לא קראנו בתורה. לא היה לנו כהן שיעלה לדוכן. כל התפילה, שחרית ומוסף, ארכו רק חצי שעה, בערך, התפללנו בחדר האטום, הדבר הזכיר לנו שאנו במצב גרוע יותר מאשר האנוסים בספרד. לקראת תפילת מנחה, שוב התאספנו. סיפרו חדרות, שווארשה מחזיקה עצמה יפה מאוד. הצבא הפולני עורך בתדירות התקפות מוצלחות, והם הודפים את הגרמנים לאחור. סיפרו על עלונים שהוטלו ממטוסים אנגליים, בהם נאמר, שהאוכלוסיה לא תפחד מצבא-השחרור הבא, הם לא יזיקו לאף אחד, פרט לגרמנים, אותם ישמידו. כל אחד סיפר ידיעה אחרת, שהנה ועוד מעט ואנו נושענו.

למחרת ב'אסרו-חג' בא יהודי מוארשה, הוא אמר שברצונו להגיע לקילץ, דרך, סילב, ז'רנוב וראדושיץ. היהודי סיפר כי בערב-סוכות נתקיימה התחלת 'שביתת-הנשק'. יהודים בווארשה הקימו סוכות. בכל חצר הוקמה סוכה גדולה. בבתים גדולים, באזור נלבקי, הוקמו כמה סוכות. אכלו בסוכה רק 'כזית' לחם, לא יתר, משום שהרעב

היה מחריד, פשוט לא היה יותר מה לאכול. היהודי גם סיפר, שבוארשה היו אתרוגים אחדים, עליהם ברכו היהודים. בסך-הכל היו 3 אתרוגים: אצל מגדל רובינרוט, נלבקי 43, אצל בונים רוטנברג, נלבקי 53, ואצל משולם קמינר, פביה 11. שלושת האישים קיבלו אתרוגים מארץ-ישראל, לפני פרוץ המלחמה. השלימו הרכבת ד' המינים, בצורות ובדרכים שונות. היהודי מספר: מעלות-השחר עד הערב עמדו תורים ארוכים ליד בתיהם של האישים הנ"ל, כדי לברך 'על נטילת לולב'. התורים נתארכו לאורך רחובות שלמים, עמדו יהודים שעות רבות. איש לא עשה 'צענועים'. בגלל הדחק של אלפי אנשים, הפך האתרוג לשחור כמו תפוח-אדמה. גם מההדסים והערבות לא נשארו אלא בדים בלבד, העלים נשרו מיד. היהודי סיפר, כי גם גויים "הסתננו" לתוך התורים, בסוברים שמחלקים איזה מצרך-אוכל. ב'הושענא-רבא' נכנסו הגרמנים לוארשה, ואז החל הגיהנום.

חנוכה ת"ש בפיוטרקוב

ימי-החנוכה בת"ש עמדו בסימן של גזירות מסוכנות על יהודי פיוטרקוב. הגיטו היה עובדה קיימת. ליהודים מותר להסתובב רק בשעות 13-3 אחה"צ. ביתר 22 השעות ביממה עליהם להיות כלואים בדירותיהם. בחנוכה היינו כבר אחרי תשלום ה'כופר' השלישי. הגירוש מעיירות הסביבה גרם להרבה קרבנות. שמן להדלקת נרות-חנוכה לא היה. מנורות-החנוכה של היהודים היו מוסתרות. לא ניתן להדליק את נרות-החנוכה, כפי הדין, על אדן-החלון, בגלל הפחד. היו"ר טננברג הודיע היום [ליל שני של חנוכה], בישיבת היודנראט, כי ראש-העיר, העל, דרקסל, הוציא פקודה שעל היהודים להקים צריפים, ועל היהודים לתת את חומרי-העץ ואת האנשים לצורך עבודה זו. וכי הצריפים מיועדים לאכלס את יהודי פיוטרקוב. ועל כך הגיב טננברג, כי הוא לא יבצע פקודה כה אכזרית. הוא מוכן שיירו בו, ולפקודה לא יציית. כל היודנראט אישר את עמדתו של טננברג.

נרות-חנוכה, במחנה וסטבורק, הולנד

ביום ג' דחנוכה, נקרא היו"ר טננברג אל ראש-העיר העל, דרקסל, שהודיע לו, כי הוא משחרר אותו מלתת את חומרי-העץ לצריפים. היהודים חייבים רק להקים את הצריפים. בשביל מי הם מיועדים? זאת עוד נראה...

פורים ת"ש בווארשה

למרות שרשמית התפילה בציבור אסורה, בכל זאת קיימים כמה מנינים בכל חצר, קוראים את המגילה. אילו ניתן היה לקבוע מה שכל אחד חושב, היינו קובעים